

BREZDOMSTVO¹

Povzetek. Brezdomci predstavljajo del večje skupine socialno izključenih, ki je po prehodu iz socializma v postsocialistično družbo prisotna tudi pri nas. članek se ukvarja s problemom definicije brezdomcev, kako pride do stanja brezdomstva, kakšne vrste brezdomstva poznamo ter tudi možne rešitve ali vsaj omejitve tega problema. Glede na ocene javnih služb in prostovoljnih organizacij pri nas avtorici ocenjujeta stanje v ljubljanski regiji in pogostost tega pojava v Sloveniji. V zaključnem delu predstavljata pogled na to, kajh lahko družba nudi brezdomcem.

Ključne pojmi: brezdomstvo, socialna izključenost, stanovanjska politika, vrste brezdomstva.

Uvod

Brezdomstvo je problem, s katerim se srečujejo vse moderne družbe. Pri tem tudi Slovenija ni izjema. Prehod v nov politični in ekonomski sistem, ki je bil želja velike večine takratnega prebivalstva Slovenije, je prinesel mnogo pozitivnih posledic, obenem pa so se začele pojavljati vedno večje in očitnejše socialne razlike.

Z novo vladavino demokracije so bili najbolj prizadeti ravno socialno izključeni. To so tisti, ki nimajo svojih predstavnikov v političnih telesih, ki ne najemajo služb za lobiranje in ki se, prav verjetno, niti ne zavedajo vseh pravic, ki jim pripadajo. Brezdomstvo je iz zgoraj naštetih razlogov in tistih, ki bodo podrobneje navedeni v nadaljevanju, težko ulovljiv fenomen.

V članku bo predstavljena ravno ta družbena skupina. Predstavljen bo delček obsežne literature, ki je bila na to temo že napisana, in ki se zdi najbolj relevantna, obenem bo predstavljeno tudi empirično stanje pri nas.

Sociološko razumevanje nekega pojava ne pomeni nujno, da ga tudi odobravamo. Priznati je treba, da lahko nek družbeni problem poznamo prav do obisti, pa se glede njega ne bo spremenilo prav nič, dokler ni za razrešitev tega problema zainteresiran politični akter, ki ima na voljo dovolj moči.

* Ružica Boškič in Mojca Zajc, študentki 3. letnika Fakultete za družbene vede.

¹ Članek je nastal v okviru seminarja Teme iz stanovanjske politike. K njegovemu nastanku so pripomogli dr. Srna Mandič, g. Boris Kosec in g. Miro Meden, ki se jim prisrčno zahvaljujemo.

Kaj pomeni pojem "brezdomec"?

S problemom brezdomstva se ukvarja veliko avtorjev, vendar le redki podajo jasno definicijo tega pojma. Dragana Avramova (1995) je pojem brezdomcev takole opredelila: "Ljudje v začasnih zatočiščih, ki so jih priskrbele javne in prostovoljne organizacije, tisti, ki so v kratkoročno najetih sobah, ki nimajo nobene varnosti zatočišča in tudi nobenega obeta za doseg osebnega stanovanja, so najbolj številni del jedra brezdomcev. To so ljudje, ki jim pomaga javni in volonterski sektor, ker nimajo doma in si sami ne morejo privoščiti prenočišča; so tisti, ki so izčrpali vse osebne strategije, s katerimi so se kosali z brezdomstvom, zdaj pa so odvisni od družbene solidarnosti" (Avramov 1995, 71). Med brezdomce štejemo poleg tistih, ki spijo na prostem, tudi ljudi, ki plačujejo za negotovo prenočišče v najetih sobah, pogosto v podstandardnem stanovanju ali v kakem penzionu ("*bed and breakfast*"), a vendar tovrstnih nastanitev ne moremo šteti za dom. Brezdomci so torej ljudje, ki nihajo med javnimi zavetišči in prostori, ki jih ponudi volonterski sektor, med penziona, opremljenimi sobami, ki so na meji normalnega najetega prenočišča, med kočami, nelegalno zasedenimi stanovanji ("*squati*") in občasno delijo stanovanje s prijatelji in sorodniki; so kategorija, ki ne more priti do ustreznega osebnega stanovanja z lastnimi sredstvi, in ljudje, ki ne morejo zadržati osebnega prenočišča, če v ta namen ni zagotovljena pomoč skupnosti.

Brezdomstvo je tako definirano kot odsotnost dostopa do ustreznega osebnega stanovanja. Za kriterije ustreznosti stanovanja se uporablja naslednje faktorje: dostop do sanitarij znotraj samega stanovanja, razmerje med številom sob in številom oseb v stanovanju pa tudi samo stanje stanovanja (ali je popravljeno in kako).

Izključitev od ustreznega stanovanja v terminih kvalitete in varnosti pa definira stanje neprimerno nastanjenih ljudi. Ti živijo v nezdravih, prenaseljenih, podstandardnih in nezanesljivih stanovanjih. Temu bi se lahko reklo tudi prikrito brezdomstvo. V kategorijo prikritega brezdomstva bi lahko šteli tudi tiste ljudi, ki živijo v "nekonvencionalnih prebivališčih" ali "prebivališčih drugačnega tipa" - torej v kočah, kletah, na stopniščih, v kontejnerjih, šotorih in bivalnih prikolicah. To so ljudje, ki sicer imajo nekakšno streho nad glavo, nimajo pa doma. Ta pojav je še posebej prisoten na območjih, kjer so zavetišča za brezdomce redka.

Nedvoumno dejstvo je, da je populacija, ki nima nobenega dostopa do legalnih, varnih in cenovno pristopnih prebivališč, najbolj deprivilegirana podskupina v modernih družbah.

Brezdomstvo je lahko stanje, ki ga ljudje doživijo za relativno kratko časovno obdobje, lahko pa je to tudi stanje trajne izključitve, ki zaznamuje zadnji stadij družbene marginalizacije. Dragana Avramova (1995) navaja, da ne obstajajo podatki o trajanju stanja brez bivališča, ki bi bili reprezentativni za nacionalno ali internacionalno raven.

Brezdomstvo je za posameznika lahko začasno stanje, ki se mu pripeti v toku življenja. Najstniki, ki iščejo svojo identiteto včasih zapustijo svoj dom in se pridružijo skupini vrstnikov, ki živi v "*squatu*". Ljudje, ki so jih odpustili s psihiatričnih klinik, se mnogokrat soočajo s samoto in potrebujejo nego in se obrnejo na za-

vetišče. Tudi konec odnosa med partnerjema lahko rezultira v izgubi bivališča še posebej, če je konec tega odnosa povezan z nasiljem v družini.

Dejavniki, ki vplivajo na brezdomstvo

Tipični stadiji, ki vodijo k brezdomstvu, so: nepriviligirano poreklo, izključitev od izobrazbe, izključitev od dela, izključitev od trajnih odnosov z nasprotnim spolom, izključitev od stanovanja in tudi izključitev od priložnosti. To zaporedje dogodkov ni nujno vzročno povezano (Avramov 1995).

Shinn in Witzman (1990) navajata sledeče dejavnike, ki povečujejo nevarnost brezdomstva (in lahko tudi vice versa varujejo pred njim):

Dejavniki na ravni posameznika:

- značilnosti posameznika: mladost, nizek dohodek, etnija (v ZDA je brezdomstvo mnogo pogostejše med pripadniki obarvanih ras), status osebe kot družinskega člana, pa tudi razne nezmožnosti, prizadetosti, kot so slabo zdravje ali mentalne bolezni. Zdi se, še navajata avtorja, da izobazba ne vpliva na možnost brezdomstva. Zanimivo je, da Avramova navaja kot drugi člen v sekvenci dogodkov, ki lahko pripeljejo do brezdomstva, ravno izključitev od izobrazbe. Vendar je ta razlika lahko posledica tega, da sta se Shinn in Witzman osredotočila na okolje ZDA, Avramov pa na okolje Evropske unije.

- individualne izkušnje: najpomembnejše zadevajo izgubo stanovanja zaradi neprostoivljne izselitve in povpraševanje po stanovanjih v posebnih primerih (na primer v nosečnosti). Pomembne so tudi izkušnje, ki zadevajo zmanjšanje materialnih sredstev, izguba zaposlitve ali socialnih prejemkov.

- individualno vedenje: vzorci brezdomcev kažejo na višjo stopnjo zlorabe otrok, pa tudi višjo stopnjo ločitve od staršev v rani mladosti. Brezdomske ženske so bile tudi bolj podvržene nasilju v družini; pomembna faktorja sta še alkoholizem in narkomanija.

Družbeni dejavniki, povezani z brezdomstvom.

Mnoge študije so pokazale, trdita Shinn in Weitzman, da brezdomci pogosto nimajo socialnih vezi, še posebej bližnjih odnosov s sorodniki. člani socialnih mrež lahko nudijo pomembno podporo pri iskanju ali pa obdržanju stanovanja. širše gledano lahko pri tem pomagajo še verske skupnosti, združenja najemnikov etc. Ti so lahko tudi mediatorji pri posredovanju med potencialno brezdomskimi osebami in večjimi, bolj birokratskimi servisi.

Socialnoekonomski kontekst in brezdomstvo.

Chesney (po Shinn in Witzman 1990) meni, da je tudi neustrezno razmerje med gospodinjstvi z nižjimi dohodki in stanovanji za nižji sloj lahko razlog za brezdomstvo. Pomembni faktorji so še: gospodarski položaj države (konjunktura ali recesija), možnosti za zaposlovanje, povprečna plača v določenem obdobju, višina socialnih dodatkov za brezposelne. Malo bolj posredni kazalci brezdomstva so

lahko tudi demografski vzorci, kot so rojstva, smrti, poroke, socialne norme, ki zadevajo začetek neodvisnega življenja. Med še bolj oddaljenimi indikatorji so še velikost celotnega stanovanjskega sklada, cene stanovanj, razne oblike državne pomoči pri plačevanju najmenine.

Za veliko večino je pot v brezdomstvo povezana z nezadostnim dohodkom in nezmožnostjo dostopa do stanovanja, ki bi si ga lahko privoščili. To stanje pa navadno napoveduje en ali več travmatičnih dogodkov v posameznikovem življenju. Stanje brezdomstva povzroči, da postanejo travmatični dogodki stalnica v človekovem življenju. Način, kako se posameznik sooča z zunanjimi pritiski in travmatičnimi dogodki preden postane brezdomec in po tem, pa ni odvisen le od objektivnih okoliščin, ampak tudi od osebnostnih lastnosti. Pot iz brezdomstva lahko zahteva družbeno rešitev, ki pa nikakor ni omejena samo na to, da se prizadetemu posamezniku poišče ustrezno stanovanje. Stanje brezdomstva je nujno povezano z odstotnostjo finančnih sredstev, torej z revščino. Ravno kumulativni efekt revščine, ki napoveduje stanje brezdomstva, obenem pa še izpostavljenost deprivaciji, katere žrtev so brezdomci, naredi njihovo družbeno reintegracijo še posebej težko.

Obseg brezdomstva in težave pri ocenjevanju

Problemov pri ugotavljanju obsega brezdomstva v določenem časovnem obdobju ali v določenem okolju je več. Prvi problem je v definiciji. Najbolj vseobsegajoča je definicija Dragane Avramove, ki pravilno ugotavlja, da mora vsaka študija brezdomstva upoštevati različne nacionalno specifične definicije brezdomstva. Ker torej ne obstaja neka splošno sprejeta definicija, je mednarodna primerjava različnih podatkov o brezdomcih zelo težka.

Drugi problem pri identificiranju obsega brezdomstva je v tem, da mnogi ne želijo biti identificirani kot brezdomci. Poleg tega je težko izreči neko zanesljivo oceno, koliko je te mobilne in spreminjajoče se populacije. štetja podnevi se lahko razlikujejo od štetij, izvedenih ponoči. Glede na to, da lahko brezdomci nihajo med različnimi zatočišči, se povečuje nevarnost, da bomo precenili obseg brezdomstva, obenem pa težka dostopnost nočnih prebivališč implicira prenizko oceno obsega brezdomstva.

Breakey in Fischer (1990) navajata naslednje kazalce obsega populacije brezdomcev:

- zahteve po storitvah, kot so javne kuhinje in zatočišča za brezdomce;
- indikatorji oddelkov za socialno delo;
- povpraševanje po stanovanjih. Pomanjkanje razpoložljivih stanovanjskih enot, povečanje števila družin z niskimi dohodki, padec povprečnega dohodka revnih družin, vse višje najemnine, povzročajo, da postaja primerno stanovanje čedalje težje dostopno, kar rezultira v večji količini brezdomcev.

Breakey in Fischer (1990) navajata, da lahko brezdomce "štejemo" na več načinov:

Posredne ocene. Podatke o uporabi storitev, ki jih podajo izvajalci programov v zatočiščih, lahko uporabimo za indirektno oceno obsega brezdomstva. Pri takih ocenah pa obstaja možnost, da pojav precenimo, saj se štejejo storitve, ne pa posamezniki, ki jih uporabljajo. Posebno pozorni moramo biti, če uporabljamo podatke o tistih, ki zahajajo v javne kuhinje: sem zahajajo tudi drugi revni, ne le brezdomci. Po drugi strani pa take indirektno ocene zajemajo le tiste brezdomce, ki se takih oblik pomoči poslužujejo.

Neposredne ocene. V nekaterih mestih so poskušali z direktnim štetjem brezdomcev, kar so primerjali s popisi v zavetiščih. Problem pri taki metodi je, da je težko določiti brezdomce. Težko je locirati tiste, ki ne želijo kontaktov, mnogi brezdomci se podnevi ne ločijo od ostalih revnih. Problematični so tudi stroški financiranja takih raziskav.

Nacionalne ocene. Zaradi metodoloških problemov moramo že podatke o lokalnih brezdomcih jemati z rezervo. Z ocenami na nacionalni ravni se problemi še povečajo. Za nacionalne (državne) ocene najprej dobimo oceno uporabnikov storitev na določenem območju; nadalje izračunamo stopnjo brezdomstva, "homelessness rate", tj. razmerje med tistimi, ki storitve uporabljajo in med tistimi, ki jih ne; na koncu pa to razmerje ekstrapoliramo na raven celotne države. Ta metoda ima precej šibkih točk; težko je namreč odbrati tipična okrožja, težko pa je tudi dobiti informacije o brezdomcih, ki ne uporabljajo storitev (če pa jih že imamo, so daleč od zanesljivih). Izpeljava stopnje brezdomstva je vprašljiva, ker se razlikuje od kraja do kraja. Problem pa predstavlja tudi ruralno brezdomstvo s svojo lastno dinamiko (Breakey in Fischer 1990).

Naj za ilustracijo navedeva, da je v Evropski uniji (pred razširitvijo) 12 držav članic uporabljalo sledeče metode pri ocenjevanju obsega brezdomstva:

- projekcije, ki temeljijo na statističnem modelu (Nemčija, Nizozemska);
- popis prebivalstva (Francija);
- uradna ocena brezdomstva s strani lokalnih oblasti (Irska);
- gospodinjstva, sprejeta v stanovanja lokalnih oblasti po zakonodaji o brezdomstvu (Velika Britanija);
- raziskave o revščini in popis prebivalstva (Italija);
- "promet" uporabnikov zavetišč za brezdomce v enem letu (Belgija, Španija);
- štetje uporabnikov storitev na določen dan v letu (Danska, Luksemburg);
- ocena raziskovalcev na terenu (Grčija, Portugalska).

Brian Harvey (1993) navaja podatke, da naj bi bilo v takratni Evropski skupnosti približno 3 000 000 brezdomcev. To veliko število povezuje z naraščajočo revščino v sedemdesetih letih. Takrat so se spremenili socialni pogoji življenja v državah članicah: večja brezposelnost, bivanje v psihiatričnih bolnišnicah se je skrajšalo, zmanjšale so se investicije v socialna in neprofitna stanovanja. Čeprav večina držav v Evropski uniji, v svoji ustavi ali pa v drugih zakonih, vključuje kakšen člen o brezdomstvu in zavetiščih, mnogokrat niso jasno definirani in v praksi ne delujejo, kot bi morali. Posebna izjema pri tem je Francija s svojim zakonom imenovanim "Loi Besson", sprejetim 31. maja 1990, ki ne le, da vsakemu priznava pravico do dostojnega stanovanja, ampak predstavi tudi mehanizme za

rešitev tega problema. Problem evropskih držav je v tem, da brezdomstva ne opredeljujejo kot samostojen problem, ampak v okviru revščine.

Tudi Evropski svet v svoji *Convention on Human rights (1950)* bolj poudarja politične in zakonske pravice ljudi kot socialne. V osmem odstavku priznavajo vsakemu pravico "respect to the private home", ni pa razloženo, ali zaradi pravice do doma ali zaradi splošne varnosti (Harvey 1993, 117).

Vrste brezdomcev

Ron Bailey (1994) deli brezdomce v dve kategoriji:

- tisti, ki so namerno brez doma (vandranje jim je življenjski stil),
- ljudje iz deprivilegiranih skupin.

Brakey in Fischer (1990) trdita, da je izraz "brezdomec" samo nadredni pojem za razne vrste ljudi, ki so prišli do točke, da nimajo svojega lastnega prebivališča; to pa se lahko zgodi zaradi različnih razlogov, in tudi v različnih situacijah.

Breakey in Fischer upoštevata naslednje tipe brezdomcev:

Ljudje s ceste ("street people").

Ljudje s ceste so mnogo lažje razpoznavni kot večina brezdomcev, zato ocene brezdomstva mnogokrat temeljijo prav na njih. Vendar pa zadovoljive ocene, ki bi pojasnila, kolikšen del celotne populacije brezdomcev predstavljajo ljudje s ceste, še ni. Ljudje s ceste so tisti, ki so najbolj potrebni pomoči, vendar je ravno njim tudi najtežje pomagati. V tej podskupini brezdomcev so pogoste odvisnosti, mentalne bolezni in drugi zdravstveni problemi. V mnogih primerih je njihova alienacija od "normalnih ljudi" že tako močna, da je potreben izredno velik napor, da se vzpostavi taka raven zaupanja, da ti ljudje sploh sprejmejo pomoč. Razvoj posebnih ekip, ki pomagajo prav takim ljudem, je danes standarden del celostne oskrbe brezdomcev.

Brezdomske družine.

Eno izmed meril resnosti problema brezdomstva so tudi brezdomske družine. Družine ostanejo brez strehe nad glavo zaradi pomanjkanja ustreznih stanovanj, zaradi sprememb v vzorcih družinskih in osebnih odnosov, pa tudi v primeru, da ne ustrezajo birokratski podobi tiste družine, ki naj bi dobivala pomoč. Ravno najbolj ranljive družine postajajo brezdomske; predvsem tiste, ki nimajo ustreznih družinskih vezi in s tem tudi ustrezne družinske podpore. V mnogih primerih so to družine z dolgo zgodovino družinske nestabilnosti.

Brezdomski otroci.

Resnost situacije, kakršna je brezdomska družina, močno vpliva na otroke in adolescente. števila otrok, ki so brezdomski, je težko ugotoviti (ravno tako kot obseg cele brezdomske populacije). V Združenih državah Amerike ugotavljajo, da se je število brezdomskih otrok in adolescentov v zadnjem času znatno povešalo; tako naj bi bilo v New Yorku "na cesti" kar 10.000 adolescentov, medtem ko naj bi bilo v zatočiščih kakih 12 000 otrok. Otroci iz brezdomskih družin so zaradi svojega stanja deprivilegirani: pogosto se ne cepijo proti boleznim, brezdomske družine se selijo iz zavetišča v zavetišče, zato je njihovo šolanje večkrat prekinjano.

Deležni so svojevrstne socializacije, kar jim otežkoča vključitev v družbo. Večinoma otroci brezdomskih družin pripadajo enoroditeljskim družinam, pa tudi, če ima otrok oba starša, se mora pogosto ponoči ločiti od očeta, ker zavetišča ne nudijo prenočišča pripadnikom obeh spolov.

Brezdomska mladina.

Ločimo lahko tri vrste brezdomske mladine:

- begavčki ("*runaways*") so tisti, ki so pobegnili od doma brez privoljenja staršev in skrbnikov;
- brezdomska mladina, ki je dom zapustila z vedenjem staršev ali skrbnikov;
- otroci ceste ("*street kids*") pa so se prilagodili na življenje na cesti preko raznih nelegalnih aktivnosti.

Taka mladina pogosto prihaja iz problematičnih družin. Pogosti so primeri spolne in psihološke zlorabe otrok. Pri njih so bolj pogosti razni duševni problemi, na primer depresija, kakor v "normalni" adolescentski populaciji. Robertson et al. (1988, po Breakey in Fischer 1990) navaja, da je 48% otrok s ceste v Hollywoodu poskušalo storiti samomor. Za brezdomsko mladino je tudi značilno, da imajo v večji meri kakor ostala populacija probleme z alkoholom in ostalimi drogami. Zgodnje seksualne izkušnje, med njimi tudi prostitucija obeh spolov, povzročajo, da so bolj na udaru virusa HIV. Kljub temu, da je med njimi mnogo telesno in duševno prizadetih, pa se kaj lahko zgodi, da so izločeni iz programov za mladoletne otroke, niso pa še prejemniki take pomoči, kot jo dobivajo odrasli.

Duševni bolniki.

Resnost problema brezdomstva še poudarja dejstvo, da so žrtve brezdomstva v veliki meri bolni, telesno prizadeti in ranljivi ljudje. Ocene, koliko brezdomcev je duševno bolnih, variirajo glede na definicije, kdo je duševno bolan, pa tudi zaradi različne metodologije. Vendar so nedavne študije ugotovile, da je v Los Angelesu 60% brezdomcev s kroničnim psihiatričnim problemom, medtem ko je študija, izvedena v New Yorku, pokazala, da ima 70% moških iz vrst brezdomcev psihozo ali probleme z odvisnostjo ali pa so kazali resen psihološki problem. Vse študije, izvedene v zadnjem času v Združenih državah Amerike so si edine v tem, da ima približno 10% do 15% brezdomcev shizofrenijo.

Alkoholiki.

Brezdomstvo se že od nekdaj povezuje z alkoholizmom, ki je še danes eden prevladujočih problemov brezdomcev. Alkoholizem se pojavlja v vsem spektru ljudi, ki so brez lastne strehe nad glavo in tudi mnogo prispeva k resnosti njihovih problemov. Alkoholizem oteži skrb za brezdomce, uničuje njihovo zdravje in še povečuje finančne probleme, nenazadnje pa tudi uničuje njihovo lastno mrežo družbene pomoči. Problem alkoholizma med brezdomci ostaja žgoč, in Breakey in Fischer ugotavljata, da se tu kaže akutna potreba po novem pristopu, sicer bo alkoholizem ostal eden glavnih problemov brezdomstva.

Brezdomci na ruralnih področjih.

Ocena, koliko brezdomcev obstaja na ruralnih območjih, je še težja kot za brezdomce v mestih, ker lahko le-ti poiščejo svoje prenočišče na senikih, v gozdu in podobno. V raziskavi Roth et al. (1985, v Breakey in Fischer 1990) so ugotovili, da

vsaj v Združenih državah Amerike podeželski brezdomci niso značilno različni od svojih urbanih "kolegov", obstaja pa več možnosti, da niso alkoholiki.

"Squatting".

Nobena analiza razširjenosti brezdomstva ni popolna, če se vanjo ne vključi še *"squaterjev"*. To so tisti, ki nelegalno zasedajo stanovanja, ponavadi mladi samski ljudje ali pari brez otrok, družine in ljudje, ki so bili žrtve nasilja. Nekateri *"squaterji"* se obnašajo antisocialno, vendar niso nujno kriminalci.

Breaky in Fischer (1990) navajata še druge kategorije brezdomcev, ki se pojavljajo v Ameriki, katerih pri nas zaenkrat še ni: narkomani, žrtve AIDSa, brezdomski delavci, brezdomci-zaporniki.

Strategije za reševanje problema brezdomstva

Kot primer možnosti, ki so institucionalno na voljo za reševanje problema brezdomstva, navajava politiko Green Party, stranke zelenih v Veliki Britaniji. Ta temelji na dveh osnovnih potrebah. Prva je potreba (pa tudi pravica) do spodobnega stanovanja. Druga je v bistvu bližajoča se zima, ki je za brezdomce velik problem in ki, na njihovo žalost, pride prav vsako leto.

V knjigi *"Homelessness - what can be done: an immediate programme of self-help and mutual aid"* (Bailey 1994) je navedenih 16 možnih strategij, ki naj bi vsaj delno olajšale problem brezdomstva. Večina teh strategij se nanaša na uporabo praznih zemljišč, ki bi jih lahko uredili v naselja za brezdomce. Ron Bailey za enako uporabo predlaga tudi prazne hiše - prazne stavbe, ki so v lasti lokalnih oblasti, pa tudi tistih, ki so v lasti zasebnikov. Seveda naj bi brezdomci za to začasno, 6 do 12 mesecev trajajočo uporabo zemljišča in posesti, tudi sami prispevali v obliki dela. Vprašanje pa je, v kolikšni meri so te rešitve realne. V večini od svojih strategij Bailey ponavlja eno in isto: treba je uporabiti možnosti, ki so na voljo. Vendar pa ostaja odprto vprašanje, kaj naj store oblasti in ostali prizadeti, če možnosti sploh ni.

Brezdomci v Sloveniji

Namen pričujočega članka je tudi opis razmer v Ljubljani. V nadaljevanju bosta predstavljeni dve organizaciji, ki se ukvarjata z brezdomci. Ena od njiju je javna služba, druga pa je organizacija prostovoljnega tipa.

Zavetišče na Poljanski ulici

Center za socialno delo ima tudi Oddelek za brezdomce. Pogoji dela v zavetišču so bili najprej skromni; uprava je imela pisarno kar v jedilnici, tople vode za umivanje ni bilo. Kljub dolgoletnim prošnjam odgovornih mestu ni uspelo najti ustrežnejših prostorov, kljub možnostim okužbe z različnimi nalezljivimi boleznimi ne le brezdomcev, ampak tudi ostalih prebivalcev mesta. šele ko so začeli gra-

diti semaforizirano križišče na Roški cesti, je Komunalno podjetje zgradilo nove prostore zavetišča. Tako ima sedaj Enota za brezdomce sedež na Poljanski 45a. To je urejena stavba z razdelilnico hrane, pisarno za zaposlene, sobami za brezdomce, sanitarijami in s skladiščem za obleke, ki jih podarijo dobrodelne organizacije. Pred stavbo imajo brezdomci asfaltirano dvorišče z malo zelenja, od ceste pa jih loči visok betonski zid.

V zavetišču za brezdomce lahko prenoči 30 ljudi naenkrat. Spijo v treh spalnicah, od katerih je ena (s šestimi posteljami) namenjena ženskam. Urejene imajo tudi sanitarije. Vsaka spalnica ima svoj tuš s toplo vodo, ogrevanje pa je centralno. Posteljnino jim menjajo na 14 dni. Ljudje, ki tam prebivajo, so v glavnem moški. Njih 60% do 70% je starih med 40 in 55 let; starostni razpon ljudi, ki prihajajo jest v razdelilnico hrane, pa je od 25 do 75 let. Nasploh je ljudi, ki spijo na Poljanski 45a, zelo težko spraviti v kakšen kalup. Poleg starosti se razlikujejo tudi po izobrazbi in tudi njihove življenjske zgodbe so različne. Zato bi težko govorili o tipičnem slovenskem (ali ljubljanskem) brezdomcu. Po podatkih Centra za socialno delo, je med njimi štirikrat toliko moških kot žensk. Po besedah vodje Enote za brezdomce Borisa Kosca je nekaj, kar družijo vsaj večino od njih, alkoholizem. Povprečna izobrazba človeka v zavetišču je srednja šola (ali poklicna šola). Vendar najdemo tudi ljudi z nedokončano osnovno šolo in tudi visokošolsko izobražene. Približno polovica jih je poročenih, večina jih ohranja stike s svojimi otroki. Slednji po našem zakonu niso dolžni skrbeti za starše, tako kot je v primeru zakoncev.

Zanimivo je vprašanje, zakaj otroci svojih staršev ne vzamejo k sebi. Na to je odgovor od primera do primera različen. Nekateri otroci nimajo dovolj prostora v stanovanju, da bi to storili (ali pa finančnih sredstev), večina brezdomcev pa niti sama noče biti v breme svojim otrokom.

Zavetiščniki so se na Poljanski znašli po napotnici Centra za socialno delo. To pomeni, da ne more kar vsakdo bivati tam. Imeti mora določeno znanje, da sploh ve, kam naj se v svoji situaciji obrne. Tudi napotnica ne zagotavlja postelje v zavetišču, kajti le-to je vedno polno. Zato ima uprava s stanovalci tudi dogovor, da v primeru, če ne bodo tam prespali, to vnaprej javijo. Takrat lahko posteljo, četudi le za eno noč, odstopijo drugemu, ki je je potreben.

Vsi, ki spijo v zavetišču, naj bi imeli slovensko državljanstvo, saj socialna služba ne sme obravnavati državljanov drugih držav (to je delo Urada za tujce in ambasad teh držav). Taki tujci se navadno znajdejo v Prehodnem domu za tujce.

Naša zakonodaja določa, da človek brez stalnega bivališča ne more dobiti osebnih dokumentov. Posledica tega je, da ne morejo biti deležni socialnih storitev, kot so na primer zdravstvene usluge. Brez osebnega dokumenta jih lahko tudi policaji takoj odpeljejo v zapor.

Enkrat tedensko obišče zavetišče patronažna sestra, v primeru bolezni pa so po dogovoru brezdomci napoteni v Zdravstveni dom Center na Metelkovi ulici. Stroške pogrebov umrlih brezdomcev krije Socialna služba. Med njimi so najbolj razširjene pljučne bolezni, še posebej tuberkuloza ter kožne bolezni zaradi slabe higijene. Velik problem predstavljajo tudi zajedalci (uši in bolhe). Zaradi alkoholizma se brezdomci srečujejo z boleznimi jeter, pojavljajo se še bolezni želodca in trebušne slinavke. Nasploh lahko rečemo, da je fizično in psihično zdravstveno

stanje ljudi, ki nimajo doma, slabo. Pri nas se še ne srečujemo s problemom ljudi, ki jih odpustijo iz psihiatričnih bolnišnic in nimajo kam iti. Tudi narkomanov v zavetišču ni, saj imajo le-ti drugačen način življenja, ki zahteva tudi precejšnja finančna sredstva. Po anketi, ki jo je opravil vodja Enote za brezdomce, kljub temu, da so nesrečni, nihče od prebivajočih v zavetišču še ni pomislil na samomor.

Razlogi za to, da nekdo postane brezdomec, so različni. Večinoma so ekonomske narave: velike frustracije, ki jih povzroči izguba službe lahko povzročijo, da se človek, ki je bil celo življenje zaposlen, nič več ne znajde. V novem sistemu se je mnogo ljudi znašlo "na čakanju" in imajo le malo možnosti, da se bodo nekoč vrnili na delovno mesto, ker ga bodo zasedli bodisi mlajši ali pa bolj izobraženi. Veliko jih v takem obdobju zabrede v alkoholizem, njihova pot pa gre potem samo še navzdol. Ljudje največkrat ostanejo brez doma po večji življenjski krizi, ki povzroči, da se zamaje vsa človekova identiteta. Temu so največkrat potrjeni moški.

Kljub temu, da se ljudje v zavetišču lahko na nek način čutijo srečne, da sploh so tam, pa vendar zavetišče ni dom, saj imajo določena pravila, ki jih postavlja uprava. Ob osmih zjutraj morajo izprazniti spalnice, tam lahko ostane le dežurni, ki pospravi za vsemi. Brezdomci v celoti sami skrbijo za red in higieno v zavetišču. Dnevno dobijo en topli obrok med 11:30 in 13 uro, zvečer pa konzervo in kruh. Slednje je darilo Rdečega križa, saj mesto plača le en topli obrok dnevno. Od tistih, ki ne prebivajo v zavetišču, zahtevajo v zameno za obrok hrane le ime in priimek. Na naslov zavetišča lahko vsi brezdomci dobivajo pošto, ne glede na to, ali tam tudi spijo ali ne. Pri zbiranju obleke jim pomaga Rdeči križ; največje težave so s čevlji, ki jih ni dovolj. V zavetišču imajo tudi svojo številko žiro računa, kamor lahko vsi občani nakazujejo prispevke. Nakazani denar se šteje kot davčna olajšava pri napovedi dohodnine. Zavetišče ima hišni red, ki se ga tisti, ki tam živijo, strogo držijo. Najhujši prekršek je vnos alkohola v prostore zavetišča. Tja sicer lahko pridejo popolnoma pijani, vendar ne smejo konzumirati alkohola v ali pred zavetiščem. Prepovedano je tudi prepiranje, pretepanje in kartanje za denar. Ko brezdomec prvič prekrši hišni red, ne sme spati v zavetišču eno noč. Če se prekrški prepogosto ponavljajo, je lahko brezdomec tudi za vedno nezaželen v zavetišču.

Prispevki občanov so minimalni. Denar za zavetišče priteka od mestnega oddelka za socialno varstvo, gre torej iz mestnega proračuna. Tu so ljudje, ki imajo večinoma vsaj desetletje delovne dobe. Od države naj bi brezdomci dobivali denarni dodatek, ki je namenjen ljudem za reševanje trenutne stiske. Prejemalo naj bi se ga 6 mesecev, če pa se situacija ne spremeni, se doba prejemanja dodatka lahko podaljša. Vsi brezdomci so upravičeni do tega dodatka, ki je l. 1996 znašal približno 19.000 SIT. Ker pa je to rizična skupina ljudi, ga ne prejemajo v gotovini, ampak v obliki funkcionalnega dodatka - prenočišča in enega obroka dnevno. Tudi nesposobni za delo lahko dobivajo denarno pomoč, vendar pa morajo biti stari več kot 65 let. Zaradi restriktivne zakonodaje jih mnogo nima te možnosti. Zaposleni v zavetišču dodajajo, da so bili časi socializma za brezdomce nedvoumno boljši kot sedanjí.

Zavetišče za brezdomce predstavlja za mesto (in državo, torej davkoplačevalce) mnogo manjši strošek kakor pa na primer zapori. Brezdomec v zavetišču je leta

1996 stal 30 000 SIT mesečno (iz proračuna), medtem ko je zapornik stal državo 250 000 SIT, mesec bolniške oskrbe pa je bil še dražji. Znano je dejstvo, da brezdomci, ki nimajo zagotovljenega prenočišča za čez zimo, mnogokrat storijo kakšen manjši prekršek in se namerno pustijo ujeti, da lahko zimo preživijo v zaporu. Tam dobijo tri obroke dnevno in zagotovljeno posteljo. Glede na to, da brezdomci delno "sami plačajo za hrano in posteljo" (19.000 iz naslova dodatka), stanejo brezdomci državo letno okoli 4 milijone SIT. Leta 1995 je mesto Ljubljana tako nakazalo 4,880,000 SIT iz proračuna. Za leto 1996 so planirali 5,197,000 SIT (dvig za 6,5%, glede na inflacijo). Mestu se ta strošek splača, če ga primerjamo s stroški, ki bi jih imelo, če zavetišča ne bi bilo. Zavetišče namreč preprečuje razne bolezni in drobno kriminaliteto.

Osnovna naloga zavetišča je poskrbeti za minimalne, a vendar osnovne pogoje za bivanje brezdomcev. Delavci v zavetišču so že opustili ideje o tem, da bi brezdomce radikalno spremenili. Zavedajo se tudi, da obstaja izredno majhna možnost, da bi ti ljudje spet dobili stalno bivališče, s tem pa tudi določeno digniteto. Pomagajo jim po svojih močeh, svetujejo jim, kako naj ravnajo v kontaktu z različnimi institucijami in jih še vedno jemljejo kot ljudi. Brezdomci zelo težko dobijo stalno zaposlitev, lahko pa dobijo začasno delo.

Eno zavetišče za celo Ljubljano ni dovolj. Ob sedanjem številu brezdomcev bi rabili vsaj še eno tako, pa tudi prehodni dom, ki bi bil namenjen ljudem v prehodni krizi.

Leta 1995 je zavetišče obiskalo 240 ljudi. Po grobi oceni vodje Enote za brezdomce pa je v Ljubljani kakih 300 brezdomcev.

Karitas

V okviru Karitasa se v štirih župniških ukvarjajo z brezdomci: v viški cerkvi, pri Uršulinkah, Frančiškanih ter v župnijski Karitas v štepanji vasi. Osnovno vodila Karitasa je pomoč v materialu, ne pa v denarju. Za brezdomce je najbolj poskrbljeno v Štepanji vasi.

V Štepanji vasi lahko brezdomci dobijo vsak dan topli obrok, ki je v glavnem enolončnica. Vsako sredo pa imajo tudi možnost, da dobijo oblačila. Tako kot na Poljanski, so glavni problem čevlji. Skupaj z oblekami in obutvijo lahko dobijo tudi kako konzervo. V Štepanji vasi imajo urejeno kopalnico s tušem in toplo vodo. Vsako sredo imajo tudi možnost, da jih ostrižejo in obrijejo.

Leta 1995 so imeli 186 obiskov v glavnem enih in istih ljudi, vendar pa zaradi tega ne moremo govoriti o 186 brezdomcih. Poleti jih pride vsak teden od 10 do 12, pozimi pa se številka zniža na 20 na mesec. Vsak ima svojo kartoteko, kamor vpisujejo poleg osebnih podatkov tudi vse storitve, ki so jih prejeli. V glavnem so njihove "stranke" Slovenci, kar pa tudi ni nujno. žensk je bistveno manj kot moških, niso pa še imeli primera brezdomne družine. Prostovoljci navajajo alkoholizem kot zelo pogost, ne pa nujen spremelejevalec brezdomstva.

Sklep

V nalogi sva skušali najprej predstaviti teoretična izhodišča pri proučevanju brezdomstva in jih umestiti v naš družbeni kontekst. Glede na teritorialno omejenost sva se morali osredotočiti predvsem na Ljubljano, s tem pa je pridobitev realne slike o brezdomstvu v Sloveniji nepopolna. Namesto abstrahiranja slike brezdomca na nacionalnem nivoju sva se omejili na bolj realno podobo brezdomca v Ljubljani. Ta podoba pa je bolj realna ravno zato, ker se pri nas s tem problemom srečujemo predvsem v urbanih okoljih.

In kakšen je tipični ljubljanski brezdomec? Star med 40 in 50 let, moškega spola, ima srednješolsko izobrazbo in vsaj deset let delovne dobe. Zelo verjetno je alkoholik. Vendar pa morava takoj opomniti, da je to slika brezdomca, ki se nahaja v zavetišču. Takih pa je le 30, medtem ko imamo v Ljubljani po približni oceni več kot 300 brezdomcev. V zakup lahko vzamemo dejstvo, da imajo zgoraj opisani tudi določeno znanje ravnanja v kriznih situacijah in vedo, da so upravičeni do vsaj minimalne državne pomoči.

Za prepoznavanje celotnega problema brezdomstva v Sloveniji bi potrebovali ustrezno izobraženo ekipo strokovnjakov, ki bi bili sposobni te ljudi prepoznati na ulici (težko se ločijo od ostalih revnih ljudi) in ki bi bili z njimi sposobni navezati dovolj pristne odnose, da bi se jim le-ti zaupali. Taki strokovnjaki bi, po analizi problema brezdomstva, lahko sprožili tudi akcijo njegovega reševanja. Dokler niti ne vemo, s kakšnim problemom se soočamo, pa je lahko reševanje problemov ljudi brez doma omejeno le na fizično "vzdrževanje" človeka, ne pa tudi na izkoreninjenje vzrokov le-tega. Danes pa lahko ugotovimo le to, da ne vemo niti natančnega števila ljudi, ki spijo po kletih, drvarnicah ali podobnih krajih.

LITERATURA

- Avramova, Dragana. 1995. Homelessness in the European Union: Social and Legal Context of Housing Exclusion in the 1990s. Brussels: Feantsa.
- Bailey, Ron. 1994. Homelessness: What Can Be Done?. Oxford: Jon Carpenter Publishing.
- Breakey, W. R. in P. J. Fischer. 1990. Homelessness: The Extent of the Problem. *Journal of Social Issues*, 4, 31-47.
- Garside, P. L. 1993. Housing Needs, Family Values and Single Homeless People. *Policy and Politics*, 4, 319-328.
- Harvey, Brian. 1993. Homelessness in Europe: National Housing Policies and Legal Rights. *Scandinavian Housing and Planning Research*, 10, 115-119.
- Hopper, K. 1990. Public Shelters as "a Hybrid Institution": Homeless Men in Historical Perspective. *Journal of Social Issues*, 4, 13-29.
- Nestrukturirani intervju z Borisom Koscem, vodjo Enote za brezdomce pri Centru za socialno delo, Ljubljana (maj 1996).
- Nestrukturirani intervju z Mirom Medenom, ki se z brezdomci ukvarja v župnijski Karitas v Štepanji vasi, Ljubljana (maj 1996).
- Shinn, M. and B.C. Weitzman. 1990. Research on Homelessness: An Introduction. *Journal of Social Issues*, 4, 1-11.